To zajímavé vzniká ve světě na rozhraních a třecích plochách, nikoliv uvnitř monokultur.

rozhovor s filosofem a biologem Stanislavem Komárkem

Doc. RNDr. et Dr.rer.nat. Stanislav Komárek, Ph. D. (*1958), biolog a filosof, v letech 1983-1990 v emigraci v Rakousku, kde pracoval na tamním ministerstvu zemědělství a v Zoologickém ústavu vídeňské university. Od roku 1990 přednáší dějiny biologie, vztahy příroda - kultura a biologickou estetiku na katedře filosofie Přírodovědecké fakulty UK (od roku 1996 je vedoucím této katedry) a katedře estetiky FF UK. Od počátku osmdesátých let četné zahraniční cesty do Íránu, Turecka a dalších zemí středního východu, Studijní pobyt na universitě v Leidenu (Holandsko) v roce 1993. Publikoval v časopisech Prostor, Vesmír, Tvar, Přítomnost aj. Knižně: Kartografie (1986), Kaligrafie (1994), Sto esejů o přírodě a společnosti (1995), Dějiny biologického myšleni (1998), Holografie (1998) Lidská přirozenost (v tisku), Biologické eseje II (v tisku), Interpretace vnějšího vzhledu živých organismů (v tisku).

Islámská mystika

Máš za sebou řadu cest po zemích středního východu, kde ses setkal s islámskou mystikou. Co tě k zájmu o tento druh duchovnosti přivedlo?
Každá věc, kterou máme i ve své vlastní kultuře, se lépe chápe, jestliže ji sledujeme s odstupem u nějaké kultury jiné. Jde o triviální zkušenost - to co můžeme vidět ve vlastní vsi, nejlíp pochopíme, dojedeme-li na Novou Guineu a tam tentýž fenomén spatříme mezi Papuánci. Teprve pak si ho všimneme i v naší Dolní Lhotě. I Evropa měla a má svou mystiku a mystickou tradici, ale - jak praví C.G. Jung - symboly se hojným používáním „otahají“ a stanou se z nich tzv. idoly a potom sice působí dál, ale jen v jakési méněcenné formě. To je důvod dnešního příklonu k Asii a jejím duchovním statkům. Symboly asijského duchovního života, ať už islámu, buddhismu, hinduismu, nebo třeba taoismu nejsou v naší kultuře tak okoukané. I proto mě právě islámská mystika výrazným způsobem oslovila.

Jak takové oslovení vypadá?
V Istanbulu asi před sedmi lety jsem v jedné kavárně potkal staršího Turka, který se mnou zavedl německy rozhovor. Bylo na něm zvláštní, že bojoval za války v německé armádě a na toto své životní období vzpomínal jako na období vrcholné. O tom jsem s ním ovšem raději nediskutoval. Faktem nakonec bylo, že mi vstrčil do ruky kartičku s adresou a poznamenal, že na této adrese lze spatřit pravou dervíšskou seanci. Viděl jsem tu rovnici zcela jednoznačně: stařík je naháněč jakési turistické atrakce, na které mě očešou o mohutné vstupné a neukážou buď skoro nic, nebo nějaký turistický paskvil. Nicméně jsem se zvečera, kdy se sezení v konventu mělo konat, do tohoto společenství - sídlícího v blízkosti Drinopolské brány - vydal.

To vypadá téměř na romantický příběh?
To určitě není správný výraz. Po cestě jsem se ztratil ve spleti uliček a tak nezbylo, než se lámanou turečtinou zeptat důvěryhodně vypadajícího staříka, kdeže je tu dervíšský konvent. Ukázalo se, že stařík je nejen člen konventu a dlouholetý dervíš, ale také původem Bosňák ze Sarajeva, který se jako malý kojenec vystěhoval s rodiči do Istanbulu. Uměl ještě poměrně dobře

srbsky a tak jsme se mohli dorozumívat lámanou jihoslovanštinou. Na cestě se udála velmi zvláštní příhoda, kdy se najednou rozhoukala siréna a blížilo se policejní auto, z jehož dvou výfuků (umístěných na korbě) se valil bělavý dým. Stařík okamžitě zalehl do příkopu u silnice a přiložil si kapesník na nos. Učinil jsem totéž a zadržel dech asi na tři minuty, neboť rovnice mi byla jasná: islámský extremismus - policie - slzný plyn a posléze střelba. Nebylo tomu tak. Stařík posléze tvrdil, že turecká policie takto hubí mouchy a to, co z auta stoupalo byl insekticid.

Dervišské řády a islámská mystika

Dorazili jste nakonec do onoho konventu a jak vypadal?
Další cesta již proběhla bez incidentů a my dorazili do konventu, což je mohutní stavba několik set let stará, mírně zapuštěná pod úroveň okolního terénu. Před veřejností pak v zásadě zamaskovaná jako sdružení pro pěstování tradiční turecké hudby, zhruba něco ve stylu našich baráčníků. Dervíšské řády byly totiž v Turecku zakázány - tuším v roce 1925 - Kemalem Atatűrkem a jejich činnost je ilegální. Ovšem vzhledem k tomu, že většina obyvatel dané čtvrti byla členy konventu a jeho činnost se od dvacátých let až dodnes nepřerušila, lze jeho existenci dost těžko označit za tajnou. Proto o celé věci veřejně mluvím, neboť vím, že jim to nemůže nějakým zásadním způsobem uškodit.

Jak lze srovnat islámskou a křesťanskou mystiku?
Islámská mystika je zcela jinak konfigurována než mystika evropská, byť má v zásadě společný cíl. Nějakým způsobem navázat přímý kontakt s božstvím - mít takříkajíc k Alláhovi drát přímo vzhůru, bez prostřednictví islámských vykladačů zákona ulamá. Islámská mystika se nikdy netěšila příliš veliké podpoře oficiálního duchovenstva, byť se nedá říct, že by proti všem jejím větvím bylo bojováno nějakými drastickými prostředky. Dokonce v 16.-18. století některé z nich nabyly např. v Osmanské říši zcela zásadního významu a jako jakási protekční bratrstva prorůstaly celý státní aparát.

Odkud pocházejí techniky islámské mystiky?
Odvozeny jsou od archaických technik extáze středního východu a starověké Persie a z hlediska islámské ortodoxie jsou mystická bratrstva - někdy nazývaná také taríky - hnízdem všeho kacířství a rozličných neortodoxních směrů. To, co se v evropském křesťanství odehrávalo i v rámci středověkých universit nebo - později - soukromých učených společností, odehrává se v Orientě prakticky bez výjimky na úrovni mystických bratrstev. Lze najít i nejrůznější zbytky staroturkického šamanismu, např. ve společenství bektašíja, které kvetlo mezi janičáři v Osmanské říši. V něm byly adoptovány i některé prvky z křesťanství - přijímání chleba a vína, ale i sýra - pod trojí způsobou, ale zároveň i mnoho prvků středoasijského a dálněvýchodního šamanismu. Do islámské mystiky ovšem prosáklo mnoho i z gnóze, manicheismu a dalších proudů antického Středomoří a Persie.

Jak dervišský konvent vůbec funguje?
Obtížné je srovnání s mnišskými řády v rámci křesťanství, už vzhledem k tomu, že dervíši v konventu trvale nebydlí, mohou zakládat rodinu a musí se věnovat svým občanským povoláním. Nejblíže jsou tedy řekněme terciářům katolických řádů. A - většinou - dvakrát týdně se členové (není to povinnost, ale spíš tradice či zvyk) shromažďují v konventu k náboženským obřadům, které jsou tu delší, tu kratší. Tato organizace tvoří zároveň i bratrstvo propletené hospodářskou pomocí finančně slabším nebo chudším členům apod. Tvrdí se, že členové jednotlivých řádů se neomylně poznají, a to i tehdy, pocházejí-li z různých - a třeba i velmi vzdálených - konventů a v životě se neviděli.

Z tohoto pocitu sounáležitosti pramenil jejich politický vliv?
Samozřejmě a důvody jejich zákazu ve dvacátých letech byly právě čistě politické, protože vlastní činnost dervíšů je jinak společensky zcela neškodná. Další záležitost, kterou mohl reformátor Atatűrk vidět jako ohrožující, je zcela negativní poměr dervíšských bratrstev k pokroku - ať už technickému nebo společenskému. Jsou prostě zahleděni do lepší minulosti. V naší středoevropské literatuře je asi nejlepší popis funkce dervíšského konventu ve Werfelově knize Čtyřicet dní.

Konvent

S touto teoretickou výbavou jsi tedy dorazil do dervíšského konventu?
Po příchodu jsem byl krátkou dobu - ne snad přímo kádrován, ale všichni si prohlíželi cedulku, kterou mi turecký stařeček zanechal a vyposlechli si i doporučení mého bosenského průvodce a pak jsem byl beze všeho uveden dál. V rámci konventu se nacházelo několik větších či menších sálů do velikosti tělocvičny, s perskými koberci, zbožnými průpovědmi na zdech i obrazy, pokud nezobrazují lidi nebo zvířata (např. architektura se povoluje) a dále terasa, kde je možno sedět. Důležitou součástí celého sezení je i společná večeře a posezení při čaji.

Jaká byla atmosféra?
Svým způsobem nenucená, je mi samozřejmě známo, že u všech náboženských organizací a bratrstev je první dojem vždycky idylický a teprve pronikneme-li pod slupku, ukáží se slabá místa. Ovšem zdaleka jsem necítil tu míru pokrytectví, která bývá od srovnatelných spolků pociťována v Evropě.

Kdo konvent řídí a jak tuto funkci získal?
Šéfem konventu je tzv. šejch, osoba, která tam má téměř královskou moc, a přitom to může být člověk společensky zcela bezvýznamný, řekněme prodavač zmrzliny. Šejchem se nestává ani učeností ani extensivní zbožností, a samozřejmě také ne přímou volbou. Jeho výběr probíhá většinou po smrti starého šejcha, a to na základě povolávacího snu - sny hrají v životě dervíšů mimořádně důležitou roli. Kandidát musí mít sen, že je povoláván a všichni ostatní musí tento sen uznat za pravý. A je pokud možno lepší, mají-li i další z nich podpůrné sny v tom smyslu, že tento se má stát šejchem.

Jak probíhal vlastní obřad?
Samotná dervíšská seance (následující po několika společných modlitbách) je krajně zajímavou záležitostí, trvající asi hodinu a spojující fenomény tak vzdálené jako je náboženství tak, jak ho známe my, holotropní dýchání, a některé další. Ve velkém sále sedí na patách asi 300 - 500 mužů a nahoře na galerii za dřevěnou mřížkou několik desítek žen - konvent není koedukovaný. Nejprve pomalu začínají zpívat nábožné písně, dervíšské řády jsou typické tím, že používají při obřadech nejen písně, ale také nástrojovou hudbu.

To je v tamních podmínkách něco zvláštního?
V islámském světě to zavání herezí a nepravostí. V Orientu hudebníci nikdy neměli velikou prestiž, byli to ti, kteří chodili po tržištích s medvědáři, komedianty a polykači ohně. Jednalo se o nejzpustlejší lidovou zábavu a pokud si nějaký velmož vydržoval pištce a tamburinisty, tak to mělo vždycky nádech nemravnosti a nepravosti. Při ortodoxních bohoslužbách se toto nesmí a evropské téměř zbožštění hudby v 19. století je hezká ukázka toho, jak se kultury mohou rozejít. Hudebníci evropského středověku také nepožívali velikou čest, stejně jako herci a chirurgové.

Vezmeme-li si, že právě například herec a chirurg, osoby, které se v 16. století nesměly posadit za jeden stůl s ševcovským mistrem, protože toho nebyly hodny, jsou dnes hlavními hrdiny masmédií, tak to názorně ukazuje, jak se společenská stratifikace mění a jak nemusí být vždycky jak bývalo. A nemusí být v budoucnosti tak, jak je dnes. Každopádně v Orientě stála hudba vždycky velmi nízko a její provozování v dervíšských konventech na ně vrhalo nejpodivnější světlo.

Vraťme se ale k průběhu seance...
Zpěv postupně nabýval na intenzitě i pravidelnosti a jednotliví účastníci se začínali rytmicky uklánět, a to synchronizovaně, takže připomínají cosi jako klasy obilí ve větru nebo vlny na moři. Při tom se ozývají jednotliví sóloví zpěváci, jejichž zpěv je hojně prokládán zbožnými průpovědmi - výkřiky různých Alláhových epitet. Atmosféra tím nutně nabývá na extatičnosti a dostavují se projevy prudkého dýchání holotropní povahy. Zhruba během hodiny nastává takovéto duchovní vyvrcholení a nakonec najednou všichni vyskočí a jdou na čaj či do kuloárů diskutovat. Celá záležitost má nejenom vlastnosti našeho kostela a holotropního sezení, ale také něco z gymnastiky, z hudební seance. Má to ale i prvky našich diskoték, které do velmi značné míry nahrazují některé šamansko-extatické aktivity, počínaje pravidelnými rytmy, blýskáním stroboskopů, pohyby nijak nesouvisející se skutečným tancem, případně požíváním psychotropních látek (oni sami je nepoužívají) ad..

Objevují se i nějaké jiné projevy?
Dervíšská seance jako kolektivní splývání duší má v sobě cosi velmi jemně kryptoerotického, byť se jedná o událost zcela mravnou. Důležité je, že pro většinu účastníků má výrazně očistnou úlohu. Oni posléze výrazně obživnou a po dalších diskusích jdou domů a druhý den po své práci. Seance má prostě neobyčejný multidimenzionální regenerační význam a nahrazuje několik různých typů aktivit. U kultury, která nezná alkohol, to velmi jemným a decentně propracovaným způsobem nahrazuje zážitky, u nás hrubě simulované opilstvím, něžnými kryptoerotickými podtóny to může výborně sublimovat zážitky tohoto typu a navíc celkovou koncentrací člověka na vertikální dimenzi směrem k božství to tak nějak komplexně objevuje. Důležité je, že se duše nevidí úplně oddělená od těla. Péče o duši a péče o tělo jdou ruku v ruce - islámskému světu byly zcela cizí askeze typu nestříhaných a nemytých poustevníků. Evropana tam vždycky upoutá úzkostlivá čistota a péče o zevnějšek, která je mnohem větší než v Evropě.

Měl jsi možnost hovořit s šejchem?
Na konci sezení šejch ve své rozlehlé pracovně přijímá návštěvy, za mého pobytu také oddával jeden mladý pár, rozsuzoval několik sporů a diskutoval s námi cizinci. Diskuse byla velmi zajímavá a ukázala islámskou mystiku i její hranice velice živě. Je tam patrná obrovská, ale nearogantní sebejistota. Šejch se mne - přes překladatele do němčiny - ptal na zem původu a na povolání. Protože vím, že biologové tam nejsou v lásce (šejch se několikrát vyjádřil v tom smyslu, že kdo se domnívá, že se vyvinul z opic, skutečně asi z opic pochází, oni jsou ale dítky boží), tak jsem pravil, že jsem filosof. Šejch na to řekl, že jde o povolání velmi špatné a když jsem se zeptal proč, odvětil, že filosofové se neustále hádají o pravdu a každý má jinou, ale pravda je pouze jedna, ta naše (míněna samozřejmě islámská).

O jakých tématech jste diskutovali?
Například o svobodné vůli. On říkal cosi v tom smyslu, že lidé si myslí, že mají svobodnou vůli, no mají, ale asi takovou, jako cestující v letadle, kteří si mohou pobíhat a poskakovat v rámci kabiny, ale u kormidla sedí Prozřetelnost a řídí letadlo tam, kam chce ona a nikoliv tam, kam by si ti červíčci přáli. Potom mi byla opatrným způsobem nabídnuta konverze k islámu, ale když jsem zdvořile odmítl, nikdo se sebeméně nepohoršil. Vzpomínám si, že jsem tak učinil

poukazem na to, že jsem byl vychován v jiné tradici a odkaz předků se sluší dodržovat. Šejch na to říkal, že to se zajisté sluší, ale poznám-li něco lepšího než je tento odkaz, nic nebrání, abych se k tomu přiklonil. Na mou další poznámku, že tak učinit nemíním, reagoval blahovolným úsměvem a zase bylo všechno v pořádku. Z jistého hlediska tam panuje velká volnost a atmosféra byla skutečně velice nenucená, jako v Orientě vůbec. .

Tolerance a intolerance

O tamní náboženské snášenlivosti panuje ovšem - asi hlavně díky médiím - zcela jiné přesvědčení?
V těchto konventech je zvláštní směs tolerance a intolerance. Tolerance v tom smyslu, že každý člověk může přijít kdykoliv chce, nekontroluje se prezence ve smyslu, že by se v 7 hodin pět minut řeklo, tak kde je Mehmed a Mehmedovi se udělala do notýsku černá čárka, to je něco nemyslitelného. Jsou tam i děti - ty větší se mohou bohoslužeb účastnit, ty menší si hrají někde na chodbě a vůbec nepůsobí rušivě. Velmi rádi mezi sebe pozvou i cizince a jinověrce, ale kolem se přitom nedělá vůbec žádná reklama. Prostě který cizinec tam sám dobloudí, tak se to bere, jako že řízením božím našel ony poměrně nenápadné dveře a přijme se, a další se nelákají. Ostatně konvent z toho kromě výdajů na jejich večeři v zásadě nic nemá.

Má tato tolerance nějakou výjimku?
Islámský lid obecně velmi špatně snáší, pokud některý z Evropanů je, či o sobě tvrdí, že je ateista. To je pro muslimy věc zcela nepředstavitelná, ten člověk je pro ně z naprostého okraje společnosti, zoufalec a obluda, a je lépe se jim vyhnout. I s malomocným je mnohem lepší kontakt, nežli s něčím takovým, ale příslušníci jiných náboženství jsou velmi dobře akceptovatelní. Jakákoliv agrese v náboženských záležitostech totiž ukazuje ztrátu sebejistoty a víry ve vlastní pravdy. Jestliže tato víra opadá, potom mnohem snáz saháme k biči, aby někdo uvěřil témuž, protože sami bychom ten bič už také pomalu potřebovali.

A ta intolerance?
Ve věcech víry je naprostá jistota a nesmlouvavost, s kterou nepohne vůbec nic a kam se nevkrade sebemenší pochyba. Evropská snaha po neustálém sebezpochybňování je tomuto světu zcela cizí a o názoru, že Korán existuje na nebesích od věčnosti a byl prostřednictvím archanděla Gabriela sdělen Mohamedovi, o tom nepochybuje nikdo z přítomných a na toto téma by bylo darmo otvírat diskusi. Je to pochopitelně pendant k tomu, že se nedělají čárky kdo přišel a kdo ne - to se musí až tehdy, když obecné přesvědčení naprosto opadne.

Jaké národnosti se v konventu vyskytovaly?
Překvapilo mě, že až třetina jeho členů jsou poislámštělí Evropané, hlavně Němci a Švýcaři; a také bílí Američané. Bylo tam několik mladých Němců, kteří říkali, že už v Německu nemůžou vydržet - ten islám sice obrazně řečeno „nežerou“, ale v Turecku je jim mnohem lépe, než v původní vlasti, uměli dokonce i dost slušně turecky.

Pokusíš se tuto svou zkušenost nějak zreflektovat?
Při svých dosti četných cestách na --Východ jsem konvent navštívil ještě několikrát a byl jsem vždycky milým způsobem přijat. Vím, že podobných institucí je na Středním východě velké množství, ačkoliv oficiálně jsou dervíšské řády povoleny jenom v Egyptě. V Orientu je vždycky velká diskrepance mezi tím co je a co není oficiálně povoleno. Najednou tu vidíme na ulici staříka prodávajícího keksy, ale netušíme, že jeho moc je srovnatelná řekněme s mocí mnohého ministra, protože je to moc takovéto duchovně-politické povahy. Navíc fakt, že tyto řády jsou v současné době v oficiální nemilosti, na ně působí příznivě ve smyslu odselektování lidí, kteří

baží primárně po kariéře, či společenském uznání, členové konventu byli nejrůznější: bohatí i chudí, vzdělaní i nevzdělaní, Turci i cizinci.
Opakované návštěvy u dervíšů patřily k mým nejzajímavějším zážitkům vůbec. Je mi samozřejmě jasné, že v našich evropských kontextech máme celou řadu srovnatelných aktivit a duchovních zdrojů, ale jejich rozvržení je jiné a navíc tím, že Evropa vytvořila sekulární technickou civilizaci, se něco z jejího duchovního odkazu přesunulo tam a zvláštním způsobem to zmechanizovalo a zmrtvělo.

Fundamentalismus a projekce

Synonyma pro islám, která lze v současné době slyšet jsou fundamentalismus nebo přímo terorismus...
Pokud bereme institucionalizovaná náboženství - celosvětově - tak islám z nich bude asi nejživější. Přijedeme-li do islámských zemí, tak tam cítíme, že to náboženství je živé a rozhodně nelze propadat evropské rovnici muslim = fundamentalista = terorista. Kdykoliv to čtu v novinách, tak mi vstávají vlasy hrůzou na hlavě. Dá se říct, že terorismus patří k islámu stejně nedílně, jako řekněme na příkladu Severního Irska ke katolicismu či protestantství. Nejedná se přirozeně o jev příliš roztomilý, ale málo-li bylo terorismu v našich vlastních dějinách - např. celá anarchistická tradice sklonku 19.a počátku 20. století má přesně stejnou fenomenologii, pouze bez sebemenšího ovlivnění islámem.

A prvky tohoto přístupu v islámské minulosti?
Islám má ve své tradici zcela extrémní sekty, které se terorismu věnovaly, třeba známá sekta hašaššínů (byla to sekta primárně náboženská) z oblasti Středního východu, která hledala na řádových hradech přístup k Bohu zejména konzumací konopných produktů a tu a tam nějakým atentátem na své protivníky. Nelze ji z islámské historie vymazat, ale zároveň nelze tvrdit, že by to byl jakkoli majoritní proud. Islám je v něčem bytostně jiný než křesťanství, ale v mnoha aspektech je velice podobný.

Nevzniká právě touto „odlišnou podobností“ vhodná plocha pro negativní projekce?
To není věc tak zcela nedávná. Již Osmánská říše pověstmi o Turku pohanovi sloužila jako obrovská černá projekční plocha a to ve všem všudy. Třeba jenom kolik projekcí našich duševních černot se v podobě představ nejrůznějších násilností a špatností promítalo za zdi harémů.

Jak Osmánská říše vypadala doopravdy?
Vynikala nejenom vojenskou tradicí a absolutní centrální organizací, ale také vybranými mravy, dobrou manýrou, čistotností a musím chtě nechtě říci, že na Balkáně byla Osmánská říše nositelkou kultury a klidu. Je ostatně vidět, že od ochabnutí osmanské moci na Balkáně se tato oblast zmítá vnitřními kmenovými boji.
Podrobnější cestopisy ze 17. století líčící Osmánskou říši nakonec vždycky připouštějí - dojede-li autor do Cařihradu, že je to normálně fungující město mající celou řadu zařízení a institucí, které jsou velmi dobře propracovány a není to jenom rejdiště nejrůznějších démonů. I dnešní žurnalismus (a nejen on) potřebuje obraz nepřítele, se kterým by bylo možno se nějakým způsobem utkávat.

Fatalismus a osud

Fatalismus vypadá v islámském pojetí asi také jinak než si ho obvykle představujeme?
Tradiční představou je, že zatímco v Evropě panuje činorodé převzetí osudu do vlastních rukou, aktivita a svoboda, v islámském světě je to fatalita, osudovost, pasivita, odevzdání se do rukou slepých sil sudby, potažmo lenost, nepořádek a rozvrat. Přání otcem myšlenky : oblast Středního východu např. svými přírodními podmínkami dává lidem více podnětů k víře v osud, případně k vědomí vydanosti do rukou nějaké osudové - nebo chceme-li vyšší - moci. Poté, co jsem zažil v Íránu silnou písečnou bouři, jsem pochopil význam některých sentencí typu „co Alláh chce, to se stane, co nechce, to se nestane“. V té chvíli je možno vlastní svobodnou vůli aplikovat jak chceme, ale ztěžka se udržíme nějakého pevného předmětu a počítáme hodiny, abychom se dočkali rána.

Evropa má přece také své představy o osudovosti?
Jistě, pouze je vždycky balí jinak. Kolik existuje písemnictví o osudovosti dané sociálně - celá realistická literatura minulého věku. Je samozřejmě také osud, když se narodíme v prostředí pařížské tržnice nebo podkrkonošské tkalcovské vísky, v poslední době jde zase do módy fatalita genetická. Islám nikdy neříká, že osud přichází bezprostředně zhůry, ale islámská kniha osudu a náš genetický zápis si jsou velmi podobné. Obojí náš osud ovlivňuje a za horizontem je pojí zásvětí, do něhož nelze jen tak nahlédnout.

Pojetí osudovosti může být definováno mnoha různými způsoby...
Existuje potenciálně taková možnost, na které stojí Amerika, že jeden každý telegrafní poslíček se může stát milionářem. Ale diskrepance mezi počtem telegrafních poslíčků a počtem milionářů nám dává znát, že to není cesta úplně typická a ve skutečnosti je to trochu jinak. Ono se nedá říct, že by Orientálec byl do svého osudu slepě odevzdán, naopak, on ho vyhlíží. Když přijdeme do kterékoliv středovýchodní vesničky nebo města, tak vidíme mnoho chlapců a mladíků, jak se potulují po ulicích a vyhlížejí kismet. Odpovídalo by tomu ruské slovo guljať. To není procházet se ve smyslu našeho „chození na procházku“, je to procházení, které je otevřeno možnostem.

Tato otevřenost je nějak hlouběji zakotvena?
Orient obecně tolik nedá na usilovnost v našem slova smyslu - ve stylu šetři a buduj, ne že by to tam nebylo vůbec, ale nemá to takovou váhu. Ale takto se vyhlíží jakési chapadélko sudby, které se k nám v té či oné podobě přiblíží. Když jdeme na jarmark, tak je vždycky určitá možnost, že lampa, kterou koupíme mezi hromadou jiného haraburdí, je právě ta Aladinova. To dává světu neobyčejně nadějeplný rozměr, který se z Evropy úplně vytratil.

Máš na mysli některé současné jevy a trendy?
Neustálou obavu o zítřek, touhu po jistotách. My si přece vytváříme úplně jinou formu osudovosti. Sociální stát s celým svým aparátem je obrovské zařízení na tvorbu osudu, který je sice předem spočitatelný a zajišťuje přežití, ale už vůbec nic zajímavého mimo to. Víme přesně, že v šesti nastoupíme do školy, v šedesáti či pětašedesáti půjdeme do penze, budeme už vědět kolik budeme mít peněz - jestli tohle není osudovost, tak co jiného.

Islám v Evropě

Co je příčinou obav dnešních lidí z islámu?
U svých spoluobčanů pozoruji vždycky strach před cestami do islámských zemí. Něčeho neurčitého se bojí - je to takový ten strach z jinakosti, která je příliš podobná. Málo si uvědomujeme, že třeba Francie má dnes asi 5 procent muslimů, což už nejsou jenom

přistěhovalci, ale celá řada konvertitů z řad Francouzů. Křesťanství je v defenzívě a do té míry vyprázdněné, že mnoha lidem nic neskýtá. Přitom určité náboženské potencionality jsou v lidech stále přítomny, koneckonců mnoho konvertitů k islámu je i v Německu a relativně dost už i u nás.

Naznačuje se tím nějaký dlouhodobější vývoj?
Tomuto trendu se nezabrání tím, že se budou dělat byrokratické průtahy s povolením stavby mešity, ale lepším rozpomenutím se na vlastní duchovní kořeny. Nepředstavujme si, že by se Čechy po svém eventuelním poislámštění zásadně změnily. Vlastně téměř vůbec ne. Možná by základní český pokrm byl hovězí, knedlíky a zelí, našlo by se určitě i několik málo dalších detailů, ale celková charakteristika země není dána jenom převládajícím náboženstvím - pokřesťanštěním jsme se také nestali výběžkem východního Středomoří. České Betlémy se kreslí jako zasněžená víska zcela středoevropské provenience a obdobně by vypadal i český islám.

Impulsy mezi kulturami

Přijali jsme křesťanský impuls z „východního středomoří“, podařilo se nám někdy inspirovat (nikoliv zničit) nějakou odlišnou kulturu?
Není vůbec náhodou, že i islámský svět, Indie a Čína dostaly právě od Evropy zcela nový impuls. To je málo známé, ale řekněme v 17.a 18. století byly tyto země duchovně zcela vyprahlé, tak jako je Evropa dnes. Tradice se vyčerpala, docházelo k určitému opakování zažitých vzorů a společnost se navíc nevyvíjela ani technicky. Teprve kontakt s Evropou - něčím bytostně jiným - vedl posléze alespoň ke studiu základů evropské techniky a evropského myšlení. Fakt, že oni to úplně nepochopili mnoho neznamená - byly přijaty nové impulsy k analogickým částem vlastního odkazu.

To přece známe i u nás?
Můžeme se trochu pousmát, když po pražských kavárnách slyšíme diskuse tu o reinkarnacích, tu o karmě, tu o tau od lidí, kteří tu kulturu vůbec neznají a něco módního zaslechli koutkem levého boltce. Ale ono to není jenom pro smích, může se tak aktivovat a nastartovat náš další vývoj, protože tradice ponechána sobě samé - bez opylení odjinud - nakonec zjaloví a vyprázdní se. To je základní přínos všeho cestování a zabývání se jinými kulturami. Abychom viděli vlastní svět nějakým způsobem ozvláštněný. Např. sv. František z Assisi viděn světem církevních barvotiskových brožurek je smutně přežilá postava. Tentýž, viděn optikou např. heretických proudů v islámu, jeví se být postavou nesrovnatelně zajímavější, ale musíme udělat tento exkurs.

Jak vypadá přijetí určitého „kulturního impulsu“?
Počátkem devatenáctého století byl islám v nejhlubší krizi a teprve pod vlivem setkání s Evropou začal takříkajíc hrabat v hlubších vrstvách vlastních tradic a vyhrabal všechno možné. Samozřejmě i evropská křesťanská a předkřesťanská tradice zahrnuje řadu nejrůznějších duchovních odkazů, o nichž se téměř neví, nebo sice ví a špatně se interpretují. Stejné je to dnes dokonce i v tradici vědy (která není vůbec stará, zhruba 300 let) je spousta interesantních proudů, které jsou stejně zapomenuté, jako třeba názory albigenských v rámci křesťanství. Každá tradice má sklon sebe samu ochuzovat a potom importovat odjinud něco, co sama už dříve měla.

Co jsme před dvěma sty lety přinesli islámskému světu, Indii a Číně?
U nich byl základní šok ten, že se tyto země pokládaly za mnohem lepší než ostatní - to dělá každá kultura včetně naší - a všichni mimo jsou barbaři či nevěřící. A pak najednou tito barbaři přijedou a té země se zmocní nebo ji alespoň pokoří. Třeba dobytí Indie Angličany je něco zcela

absurdního: přijede námořní nárůdek z opačného konce zeměkoule (který se jen před několika sty lety naučil číst a psát) a dobyde obrovitou lidnatou zemi s prastarou kulturní tradicí takřka bez větších bojů, To je samozřejmě velké ponížení a důvod nějak se tím zabývat - tak vzniká to rozštěpení „što dělať“. Odpovědi jsou dvě: jedna - okamžitě přejmout všechny objevy, vynálezy, kulturu, názory té silnější mocnosti, abychom byli také tak silní; a druhá - ještě intenzivněji se přimknout k vlastní tradici a pilněji a bděleji se jí věnovat. To zajímavé pak začíná teprve třením těchto dvou přístupů mezi sebou.

Co si lze pod těmi inspirujícími prvky konkrétně představit?
Evropa obohatila Indii (kromě technických záležitostí) třeba takovou věcí, jako jsou evropské metody v lingvistice a textové kritice, a vůbec pojetí historičnosti, to Indie - zejména ta nemuslimská - vůbec neznala. Stejně tak islám se pod evropským vlivem začal zabývat sebou samým i polemicky. Jestliže existuje mocná říše, kterou nikdo neohrožuje, tak se časem veškeré duchovní aktivity investují do sebeoslavných pajánů a přežvykování tradic minulosti. Čteme-li některé katolické potridentinské písemnosti, je to hezká ukázka, ale nejinak se chovala Čína, Indie či Osmanská říše. Teprve když se najednou uvidí. že s tou slávou to není tak úplně jednoznačné a samospasitelné, vzniká možnost se nad sebou zamyslet - v čem že ty hodnoty vlastně byly a které z nich byly jenom pseudohodnoty.

To se ale nemusí stát jenom náboženské kultuře?
Velmi hezky to bylo vidět na posledních fázích Sovětského svazu. Brežněvismus měl všechny rysy vyhasínajících říší - marxismus měl také bohatou a propletenou tradici, kde bylo leccos zajímavého, ale nakonec zbyly ty nejupadlejší agitační brožurky a oslavné zpěvy na vysoké činovníky, nebylo to prostě už vůbec ke čtení - říše jako říše. Komunismus byl taky náboženství - sekulární, navíc velmi špatné, protože téměř neměl zpětné vazby a tudíž během 150 let vybujel a vyhnil. Pokud nedojde k nějaké renesanci, tak od prorokova vystoupení řekněme v roce 1848 (Komunistický manifest) zažil všechny špatnosti, které náboženství potkávají, navíc dovedené ad absurdum v podobě různých Gulagů - to měla téměř veškerá náboženství, buddhismus třeba ne, což mu budiž připočteno ke cti.

Nabízí se srovnání s nacismem?
I ten byl fenoménem převážně náboženským, navíc ještě předmonoteistní, spíše renesance něčeho velmi archaického ve spojení s moderní technikou. O tom jsou krásné Jungovy texty, zejména Nach der Katastrophe a Wotan. Ve společnostech, kde instituční náboženství nehraje velkou roli, neznamená, že nemají náboženství žádné, ony třeba nemají jenom jeho etiketu.

Náhražky náboženství

Úlohu náboženství pak přebírá něco jiného?
V novověké Evropě hraje třeba hudba a divadlo mnoho paranáboženských rolí. Návštěva Michaela Jacksona v Praze se nedá označit jinak, než jako extatický náboženský zážitek po příjezdu jakéhosi obskurního gurua. Ale ostatně jaký guru takové náboženství nebo jaká doba takový guru. Populární masová kultura se svým vykořisťováním a otaháváním archetypů má všechny rysy upadlé religiozity.

Dnešní zdroje náboženské úcty se od těch předchozích výrazně liší?
Jde o jakési suplování, které je třeba vidět a pojmenovat. Např. sakrální budova je vždy postavena s mnohem větší investicí, než kolik by odpovídalo její funkčnosti. Středověká gotická katedrála byla ve své době obrovitou investicí, byť by se dalo kázat i v dobře zadaptované stodole nebo na trhu, ale nedělalo se to, protože místo kde sídlí „šamani“ té které kultury, musí

být náležitě vyzdobeno. Ranější i pozdější novověk takto zdobil budovy vědecké, podívejme se na nejrůznější muzea: vídeňská, muzeum přírodní historie v Londýně, budova akademie věd v Paříži, Lomonosova universita v Moskvě, Marmarská universita v Istanbulu. To jsou sakrální stavby jako vystřižené. Dokonce mají vždy rysy příslušných sakrálních staveb odpovídajícího kulturního okruhu- Třeba istanbulská universita je postavena ve stylu cordóbských mešit, Lomonosova ve stylu pravoslavných chrámů

V současnosti ovšem již vědecké objekty sakrální povahu nemají?
Budovy, které dnes mají nejblíž ke chrámovým stavbám, jsou banky, tam sídlí současní šamani. Všechno je zde obloženo mramorem, leštěnou žulou, mosazí atd. Právem, protože bankéři jsou skutečně kouzelníci - roztáčení inflační spirály, to je přece černá magie jako vyšitá -, kteří mohou uskutečňovat jakési akce na velké ploše s nepředvídaným efektem. Prostě typická kabalistická operace - čísla se přehazují na Velkém Centrálním Computeru a my jako důsledek vidíme, jak se pohybují světové finance, Seberozmarnější božstvo nemůže být zdaleka takové, jako světové finanční trhy. Starozákonní Jahve byl vypočitatelnost sama proti tomu, co předvádějí burzy v posledních dobách. A od toho se odvíjejí osudy obohacování a ožebračování jednotlivců. Ani výroky íránských ajatolláhů ani slova papeže mluvícího ex cathedra nenacházejí takový sluch, jako výroky George Sorose o předpokládané budoucnosti světových finančních trhů.. Ony ty finance jsou činnost v zásadě zázrakotvorná - církev to dobře tušila a ve středověku zakazovala půjčovat na úrok. Ono je na tom něco podivného, když i peníze, přestože nejsou z řádu fysis, se mohou množit, mají „mladé“ ve formě úroku.

Co je dnes předmětem kultu a sakrálního uctívání?
Nemusí to být nutně něco mocného, krásného, moudrého apod. Téměř všechny doby měly vždycky tendence uctívat také něco podivného (třeba jurodiví na Rusi nebo lidé duševně či fyzicky postižení v šamanismu).To velmi připomíná výsledky dnešních sportovců, ti také předvedou nějaký mimořádný výkon, třeba nejdál hodí oštěpem, což samo o sobě de facto nic neznamená. Spojení sakrality s extrémy je prostě nějakým způsobem velice oblíbeno. Nedávno jsme po hokejovém mistrovství viděli a slyšeli, že ten nebo onen je bůh. To je přece religiozita dneška, vždyť lid to říká úplně natvrdo, stačí jenom poslouchat. Fakt, že vrcholní sportovci jsou bytosti velmi jednostranné, je právě ideálně předurčuje k tomu, aby sloužili jako taková ta kolektivní archetypální projekční plocha.

Tuto funkci ale nemusí plnit jenom sportovci?
Další obdobnou skupinou jsou nejrůznější zpěváci pop kultury. Tito lidé jsou dostatečně prázdní, takže se mohou plnit projekcemi. Jak známo i psí zub, jsa uctíván, dostává svatozář. Na ně se naráz upírají milióny projekcí a oni tím žijí. Dochází tam k čemusi jako byla kenósis - takové mystické vyprázdnění. Ovšem vyprázdněný člověk se v tomto případě neplní božstvím - jak to bylo původně zamýšleno - ale projekcemi davu. Osobou tohoto typu byl nesporně také Hitler. Pro tyto lidi je typické, že jsou ve svém soukromí nenápadní, všední a „hodní“, a teprve když je posedne ona davová projekce, tak potom činili to, co činili, ať už se příslušným způsobem svíjejí u mikrofonu anebo pořádají strhující politický projev. To jsou jevy evidentně religiózní povahy.

Impulsy odjinud

K renesanci vlastní kultury potřebujeme evidentně podněty z kultur jiných. Co nám v tomto směru mohou nabídnout?
Je mi vždycky smutno, slyším-li rozhovor o tom, zda je pan Vonásek skutečně reinkarnací habešského císaře nebo není. Chci tím říci, že ty namnoze špatně strávené impulsy, přicházející z Východu jsou převážně typu: doposud jsme nevěděli že a teď už víme že, a tu opravdovskou

pravdu pojídáme, až se nám dělají boule za ušima - což je vždycky převeliký průšvih. Jak říká Gregory Bateson, dva popisy jsou lepší než jeden. A rozhodně orientální - ať už indická nebo islámská - optika vnímání světa nám ho ukáže zcela jinak, než evropská. Totéž platí třeba o synchronicitě a kauzalitě. Většinou to bývá tak, že pokud někdo v našem kulturním kontextu, který je vysazen na kauzalitu, objeví, jak fungují synchronicity, tak řekne: to je ta skutečná pravda a od kauzalit se štítivě odtáhne.

Tím si ovšem příliš nepomohl?
No právě - je opět ve světě, který má jeden typ souvislostí, pouze tyto souvislosti jsou jiné a tolik se v nich nevyzná. Chce to samozřejmě trénink, aby nás to netrhalo na dvě půlky. Žlutá Asie to umí lépe než my, evropský princip kontradikce v logice v tom trochu překáží, ale když na něj přestaneme věřit, tak nás ze svých drápů pouští. Můžeme vnímat dvěma i více optikami, což nám umožní lepší orientaci ve světě.
Takto vnímám i obohacení Evropy orientálními způsoby smýšlení. Koneckonců vlna šedesátých let to přenesla i do Spojených států a Evropy. Nejde o to zavést u nás Indii nebo islámský střední východ - ono to ani dost dobře nejde. Dokonce i naše ambice, abychom tomu dobře rozuměli je velice obtížná, to chce v tom světě vyrůst nebo strávit neobyčejné množství času.

Nové paradigma

Tady někde se dotýkáme nového paradigmatu?
Ono nové paradigma po němž (nejenom) new age touží, je spíše něco tušeného a implicitního, co těžko kdy bude zformulováno tak, že by se to sepsalo do knihy s tím, že pod tím bude napsáno „toto je nové paradigma“. Paradigma není něco zcela neměnného, paradigma je něco co se rodí a to v obtížích. To zajímavě, co ve světě vzniká, vzniká na rozhraních a třecích plochách nikoliv uvnitř monokultur. To je ten triviální poznatek, že při okrajích lesa je více hub a jahod, ale také více zmijí. Všechno, co stojí nějakým způsobem za to, je rizikové. Jde o rozhraní kultur, které dnes už nemusí nutně jít mezi dvěma regiony a kulturami, ale může probíhat i v jednom člověku. Sice mu to poněkud komplikuje život, ale zase to dává možnosti, které dříve nebyly.

Někteří se tím cítí ohroženi?
Osobně se nedomnívám, že naše doba by v porovnání s dobami minulými byla extrémně degenerovaná nebo méněcenná. Je prostě význačným způsobem jiná a každá doba má věci, které děsí a věci které jsou krásné. Možnost prostoru k duchovní svobodě, jak jej dává kultura postmoderního typu, nebyl ještě nikdy v minulosti vídán. Má také své děsivé stránky třeba v podobě kultury masmediální, ale to měla každá kultura. Aztécká říše měla na jedné straně překrásné básně o květinkách a motýlech a na druhé straně hrůzu obětišť a vyříznutých srdcí a pokaždé to byli ti samí lidé, to samé místo a ta samá doba.

To se dá jistě zobecnit?
Vždycky když vidíme nějakou jinou kulturu tak se nám z některých jejich aspektů udělá nevolno a jiné bezbřeze obdivujeme. Stejně tak kdyby nás viděl někdo jiný, bude mít přesně tentýž dojem. Nemyslím, že doba je taková, aby se zvonilo umíráčkem. Ale je netradiční a bez přičinění - a tím myslím duchovního přičinění, protože usilování o cokoliv duchovního je práce neméně namáhavá než se když se přerýpává zahrada, proto nemůžeme čekat, že nám někdo nové paradigma vymyslí a my ho s úlevou přijmeme Nové paradigma musíme v pracném namáhání nalézt my sami, koneckonců je to paradigma pro nás.

Které prvky z neevropských kultur považuješ za rozšiřující?
Domnívám se, že vhodnou integraci mnohých prvků východního myšlení do evropské kultury, a to ještě přes ty kořeny evropské kultury, které k nim měly nejblíže, nacházíme u C.G. Junga, který to prováděl velmi citlivě a s nadhledem, jehož by byl málokdo jiný schopen. Tyto prvky už v evropské kultuře byly, ale postupem doby odumřely, takže je nacházíme zejména v Orientě. Jedná se o celkovou harmonii s osudem - nikoli ve smyslu pasivní vydanosti všanc -, ale to čemu se říká radostná otevřenost vůči tomu co osud může poskytnout. Nikoliv ve smyslu dětinského: já chci motorku nebo penzi a dokud ji nebudu mít, tak nevidím, neslyším napravo nalevo.

Jde o možnost překonání dítěte v nás?
V oblasti evropské technické civilizace bohužel obrovsky přebujelo, ale v evangeliích se darmo nepíše, nebudete-li jako toto dítě, nevstoupíte do království nebeského. Je dobře poznamenat, že tam nestojí nezůstanete-li jako toto dítě. Jedná se o možnost jakéhosi cyklického návratu, který pouze zdánlivě připomíná původní stav dětství. Tento moment Jung vždy velmi zdůrazňuje - lidský život je podobného typu, z nebytí vychází a nakonec se do něj zase vrací, Prodělávání těchto cyklů dnes Evropa nedoceňuje a přitom právě o to v životě jde. Proto se např. v Bibli vítá syn marnotratný a nikoliv ten hodný. Působí divně, když jeden prohýřil všechen majetek s povětrnými dívkami a pak se o žebrácké holi vrací a přesto je slavnostně vítán, zatímco ten druhý, vzorný, je odsunut. Je to správné, protože syn marnotratný věděl jak to ve světě chodí a ten cyklus prodělal.

A co by si měla novověká éra uvědomit?
Fakt, že cílem není mrtvá stabilita, aby bylo pořád tak jak bylo a pokud možno to stát všemi prostředky udržoval a podporoval. V tomto směru je Orient inspirací - ať už si tu cyklicitu představuje jako řetězec po sobě navazujících životů, nejrůznější věčné návraty nebo něco jiného. Pochopitelně se to nesmí brát doslova, reinkarnační mýtus je něco obohacujícího na roli mytické, ale jakmile se upadne do diskusí, kdo byl co v dřívějších životech, je z toho naprostý nesmysl. To, co se označuje jako dřívější či pozdější životy, si lze také představovat jako paralelní prostory možností, které se před člověkem otevírají, což je mnohem adekvátnější představa.

Ty ostatní možnosti vlastně zůstávají jako potencionality?
Za starých časů se tomu říkalo putování duše, Jung to nazývá integrace archetypů. Usilovat o prodělání celé životní cyklicity a troufnout si nezůstat celý život tím dítětem. Je zvlášť skličující, když vidíme v řadách našich penzistů vrásčitá miminka vztahující ke státu - rodiči své ručky se zoufalým výkřikem „mamá“. Jestli v něčem ex oriente lux, tak právě v tomto. Orient také nezná neustálé obavy o zítřek. Evropa žije masivními obavami, ekologická katastrofa až tak nepřichází, jako se o ní stále mluví, neustálé malování čerta na zeď ho nějakým způsobem láká a dříve či později přivábí. Bylo by dobře se učit této trpělivosti a absenci neustálého pocitu ukřivdění. Spravedlnost je v zásadě to, co se nám děje, což je sice paradoxní, ale je to tak.

Za BARAKU rozmlouval Pavel Hlavatý